RADIODISKURSDA PAREMIYALARNING O‘RNI VA QO‘LLANILISH IFODALARI

Muallif: ***Yunusov Behzod Osmanaliyevich***
Tashkilot: Andijon davlat chet tillar instituti
E-mail: yunusovbehzod070@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur tezisda radiodiskursda paremiyalarning − hikmatli ibora, maqol, matal va aforizmlarning − kommunikativ-pragmatik, madaniy-semantik hamda ekspressiv-uslubiy vazifalari tadqiq etiladi. Radio nutqi ko‘rish kanalisiz, faqat ovoz, intonatsiya, pauza, tembr va ritm orqali ta’sir ko‘rsatuvchi ommaviy kommunikatsiya shakli sifatida baholanadi. Shu bois unda qisqa, lo‘nda, esda qoluvchi va milliy tafakkurga yaqin birliklar alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda paremiyalar radioboshlovchi nutqida ishonch uyg‘otish, auditoriya bilan muloqotiy yaqinlik yaratish, ijtimoiy hodisaga baho berish, axborotni ixchamlashtirish va milliy-madaniy identifikatsiyani mustahkamlash vositasi sifatida tahlil qilinadi. Tezisda paremiyalarning to‘liq, qisqartirilgan, transformatsiyalangan, kinoyaviy va muallifona qo‘llanish shakllari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *radiodiskurs, paremiya, maqol, matal, aforizm, pragmatika, milliy-madaniy kod, nutqiy ta’sir.*

Annotation

This thesis examines the role of paremias − proverbs, sayings, aphorisms and wise expressions − in radio discourse. Special attention is paid to their communicative, pragmatic, cultural and stylistic functions. Since radio communication relies primarily on voice, intonation, rhythm and pauses, concise and memorable expressions become an effective means of influencing the audience. The study analyzes paremias as tools for persuasion, evaluation, cultural identification, emotional emphasis and semantic compression in radio speech. The thesis also discusses complete, shortened, transformed, ironic and authorial forms of paremiological usage.

Keywords: radio discourse, paremia, proverb, saying, aphorism, pragmatics, cultural code, speech influence.

Kirish

Zamonaviy ommaviy axborot vositalari tizimida radio o‘zining tezkorligi, jonliligi, auditoriya bilan bevosita ruhiy aloqa o‘rnata olishi hamda og‘zaki nutqqa yaqinligi bilan ajralib turadi. Televideniye va internet vizual imkoniyatlarga tayansa, radio, avvalo, eshitish idroki orqali faoliyat yuritadi. Shu sababli radiodiskursda so‘zning tanlanishi, ohangning aniqligi, intonatsion urg‘u, pauza, ritm va obrazlilik

asosiy ta’sir omillaridan sanaladi. Bunday kommunikativ muhitda xalq tafakkuri, hayotiy tajriba va baholovchi munosabatni ixcham shaklda ifodalovchi paremiyalar muhim uslubiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Paremiya tushunchasi maqol, matal, hikmatli ibora, aforizm, qanotli so‘z kabi ixcham, umumlashtiruvchi va ko‘pincha didaktik mazmunga ega nutqiy birliklarni qamrab oladi. Maqolda xalqning ko‘p asrlik ijtimoiy tajribasi, axloqiy mezoni va baholash madaniyati mujassam bo‘ladi; matal esa ko‘proq obrazli ishora, qiyos yoki ramziy ifoda orqali fikrni kuchaytiradi; aforizm muayyan muallifiy yoki falsafiy xulosaning lo‘nda shaklidir. Radiodiskursda bu birliklar nafaqat bezak, balki fikrni dalillash, tinglovchini ishontirish, mavzuni xalqona anglatish, esda qoldirish va emotsional ta’sirni kuchaytirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi va metodologiyasi

Tadqiqotning asosiy maqsadi radiodiskursda paremiyalarning funksional o‘rnini aniqlash, ularning qo‘llanilish ifoda shakllarini tavsiflash hamda radio nutqining pragmatik samaradorligidagi ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shu maqsadda diskursiv tahlil, lingvopragmatik yondashuv, semantik-uslubiy tahlil, kontekstual kuzatish va qiyosiy tavsif metodlaridan foydalanildi.

Radiodiskurs murakkab kommunikativ hodisa bo‘lib, unda uch asosiy komponent faol ishtirok etadi: adresant − boshlovchi, muxbir yoki suhbatdosh; adresat − real yoki taxminiy tinglovchi; kommunikativ vaziyat − eshittirish mavzusi, janri, vaqti, ijtimoiy dolzarbligi va auditoriya kutuvi. Paremiyalar ana shu uch komponentni bog‘lovchi, nutqqa tanishlik, ishonchlilik va milliy ruh bag‘ishlovchi vosita sifatida ko‘riladi.

Radiodiskursda paremiyalarning kommunikativ-pragmatik vazifalari

Radiodiskursda paremiyalarning birinchi muhim vazifasi − axborotni ixchamlashtirishdir. Radio efirida vaqt cheklangan, tinglovchi esa matnni qayta o‘qish imkoniga ega emas. Shuning uchun boshlovchi yoki jurnalist murakkab ijtimoiy hodisani qisqa, ta’sirchan va xalqona ifoda orqali yetkazishga intiladi. Masalan, “Yetti o‘lchab, bir kes” maqoli siyosiy, iqtisodiy yoki maishiy mavzudagi ehtiyotkorlik, puxta reja va mas’uliyat g‘oyasini uzun izohsiz anglatadi. Bu jihat paremiyaning semantik zichligini ko‘rsatadi.

Ikkinchi vazifa − ishontirish va dalillashdir. Maqol va hikmatli iboralar tinglovchi ongida tayyor, tan olingan haqiqat sifatida qabul qilinadi. Radio boshlovchisi muayyan fikrni “xalq aytganidek” tarzida ifodalaganda, u shaxsiy mulohazani kollektiv tajriba bilan mustahkamlaydi. Natijada nutqning ishonchlilik darajasi ortadi. Masalan, “Birlik bor joyda baraka bor” kabi paremiya jamoaviy hamkorlik, ijtimoiy birdamlik yoki mahalla hayotiga oid eshittirishlarda kuchli pragmatik ta’sir ko‘rsatadi.

Uchinchi vazifa – baholash va munosabat bildirishdir. Radiodiskurs faqat xabar yetkazmaydi, balki hodisaga muayyan kommunikativ baho ham beradi. Paremiyalar ijobiy yoki salbiy munosabatni keskinliksiz, madaniy va obrazli tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, “Quruq qoshiq og‘iz yirtar” matali samarasiz va’dalar, amaliy natijasiz bayonotlar yoki rasmiyatchilikni yumshoq kinoya bilan baholashi mumkin. Bu usul ochiq tanqiddan ko‘ra tabiiyroq, eshituvchiga yaqinroq qabul qilinadi.

To‘rtinchi vazifa – milliy-madaniy identifikatsiyani kuchaytirishdir. Radio auditoriyasi ko‘pincha turli yosh, kasb va hudud vakillaridan iborat bo‘ladi. Maqol va matallar esa umumxalq xotirasi, milliy dunyoqarash va qadriyatlar tizimini faollashtiradi. “Yaxshi so‘z – jon ozig‘i”, “Mehnat qilgan elda aziz”, “Odob bozorda sotilmas” kabi birliklar tinglovchida madaniy yaqinlik, ma’naviy hamohanglik va ishonch hissini uyg‘otadi.

Beshinchi vazifa – kontakt o‘rnatish va muloqotiy yaqinlik yaratishdir. Radio nutqi ko‘pincha “jonli suhbat” illyuziyasiga asoslanadi. Boshlovchi auditoriyaga rasmiy emas, samimiy ohangda murojaat qilganda, paremiya muloqotning xalqona va tabiiy tus olishini ta’minlaydi. Ayniqsa tonggi dasturlar, ma’naviy-ma’rifiy eshittirishlar, ijtimoiy suhbatlar va intervyularda hikmatli iboralar tinglovchini ruhiy jihatdan efirga yaqinlashtiradi.

Paremiyalarning qo‘llanilish ifoda shakllari

Radiodiskursda paremiyalar bir xil qolipda emas, balki turli ifoda shakllarida namoyon bo‘ladi.

Birinchisi – to‘liq qo‘llanish. Bunda maqol yoki aforizm asl shakliga yaqin holda beriladi: “Bugungi mavzuni boshlashdan oldin xalqimizning bir gapi yodga tushadi: ‘Ilm – aql chirog‘i’”. Bunday qo‘llanishda paremiya mavzuga kirish, xulosa chiqarish yoki asosiy g‘oyani mustahkamlash vazifasini bajaradi.

Ikkinchisi – qisqartirilgan yoki ishoraviy qo‘llanish. Radio matnida vaqt tejalishi sababli maqolning faqat muhim qismi aytiladi: “Yetti o‘lchab…” yoki “Avval o‘yla, keyin so‘yla”. Tinglovchi qolgan ma’noni o‘z madaniy xotirasi orqali tiklaydi. Bu usul auditoriyani passiv qabul qiluvchi emas, balki ma’no yaratish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Uchinchisi – transformatsiyalangan qo‘llanish. Bunda an’anaviy paremiya zamonaviy mavzuga moslashtiriladi. Masalan, raqamli savodxonlik haqidagi eshittirishda “Yetti o‘lchab, bir kes” maqoli “Yetti tekshirib, bir ulashing” tarzida yangicha kontekstga ko‘chirilishi mumkin. Bu holat paremiologik birlikning zamonaviy kommunikatsiyaga moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchisi – kinoyaviy yoki tanqidiy qo‘llanish. Ba’zi holatlarda maqol bevosita emas, teskari ma’no hosil qilish uchun ishlatiladi. Masalan, mas’uliyatsiz rahbarlik yoki sust ijro haqida gap ketganda “Ish bitdi – endi bahona boshlandi” kabi

muallifona hikmatli ifoda paydo bo‘lishi mumkin. Bunday birliklar an’anaviy maqol shakliga yaqin bo‘lsa-da, efir sharoitida publitsistik baho vazifasini bajaradi.

Beshinchisi − aforistik yakun. Ko‘plab radio eshittirishlarda boshlovchi suhbatni qisqa hikmatli xulosa bilan tugatadi: “Insonni ulug‘laydigan narsa mansab emas, mas’uliyatdir”. Bunday aforistik birliklar tinglovchida eshittirishdan keyingi fikriy rezonansni kuchaytiradi, mavzuning esda qolishini ta’minlaydi.

Oltinchisi − dialogik qo‘llanish. Intervyu, debat yoki jonli muloqotda paremiya suhbatdosh javobiga reaksiya sifatida ishlatiladi. Masalan, mehmon uzoq izoh bergach, boshlovchi “Demak, xalqimiz aytganidek, harakatda baraka bor”, deb suhbatni umumlashtirishi mumkin. Bu usul suhbatni tartibga soladi, mavzuni tinglovchi uchun aniq xulosaga olib keladi.

Intonatsiya va ovoz omilining ahamiyati

Radiodiskursda paremiya faqat leksik birlik emas, balki fonetik-uslubiy hodisa hamdir. Bir xil maqol turli ohangda turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Jiddiy ohangda aytilgan “Vaqt − oltindan qimmat” iborasi mas’uliyatga chaqiradi; yumshoq, samimiy ohangda aytilsa, maslahat mazmuni kuchayadi; kinoyaviy intonatsiyada esa tanqidiy ma’no yuzaga chiqadi. Demak, radio nutqida paremiya ma’nosi kontekst bilan birga ovoz texnikasi orqali ham shakllanadi.

Pauza ham alohida ahamiyatga ega. Maqoldan oldingi qisqa sukut tinglovchi diqqatini jamlaydi, maqoldan keyingi pauza esa aytilgan fikrni ongda mustahkamlaydi. Shu jihatdan paremiya radio nutqida ritmik markaz vazifasini bajaradi. U matnning oddiy axborot oqimidan ajralib, tinglovchi xotirasida alohida semantik tugun hosil qiladi.

Paremiyalardan foydalanishdagi me’yoriy talablar

Paremiyalar radiodiskursda samarali vosita bo‘lsa-da, ularni qo‘llashda me’yor va kontekst muhim. Birinchidan, paremiya mavzuga tabiiy bog‘lanishi kerak; sun’iy kiritilgan maqol nutqni og‘irlashtiradi. Ikkinchidan, haddan tashqari ko‘p maqol ishlatish efir matnini publitsistik emas, nasihatomuz tusga keltirishi mumkin. Uchinchidan, ayrim tarixiy maqollar zamonaviy gender, kasb, millat yoki ijtimoiy guruhlar haqidagi nozik me’yorlarga zid talqin qilinishi mumkin; shuning uchun jurnalist etik mas’uliyatni unutmasligi lozim. To‘rtinchidan, aforizm yoki hikmatli ibora muallifi ma’lum bo‘lsa, uni noto‘g‘ri nisbat berishdan saqlanish zarur.

Xulosa

Radiodiskursda paremiyalar xalqona tafakkur, kommunikativ ta’sir va madaniy xotirani birlashtiruvchi muhim lingvopragmatik vositadir. Ular radio nutqida axborotni ixchamlashtiradi, tinglovchini ishontiradi, mavzuga emotsional-baholovchi tus beradi, milliy-madaniy yaqinlikni kuchaytiradi va eshittirishning esda qolish darajasini oshiradi. Maqol, matal, hikmatli ibora va aforizmlar radiodiskursda to‘liq, qisqartirilgan, transformatsiyalangan, kinoyaviy, dialogik hamda muallifona

shakllarda qo‘llanadi. Ularning samaradorligi nafaqat mazmun, balki intonatsiya, pauza, tembr va kontekst bilan ham belgilanadi.

Shu bois radio jurnalistikasida paremiyalardan foydalanish oddiy uslubiy bezak emas, balki puxta kommunikativ strategiya sifatida baholanishi lozim. Paremiyalar radiodiskursga milliylik, obrazlilik, ixchamlik va ta’sirchanlik bag‘ishlaydi. Biroq ularni me’yorida, mavzuga mos, etik jihatdan ehtiyotkor va zamonaviy auditoriya sezgirligini hisobga olgan holda qo‘llash professional radio nutqining muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov. — Toshkent: Sharq, 2005.
2. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma’nolar maxzani: o‘zbek maqollarining izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2001.
3. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2017.
4. Mamatov A.E. O‘zbek tili frazeologiyasi. — Toshkent: Navro‘z, 2019.
5. Bell A. The Language of News Media. — Oxford: Blackwell, 1991.
6. van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. — Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
7. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Studies. — London: SAGE, 2015.
8. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3. — New York: Academic Press, 1975.